
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

GÁL LÁSZLÓ ÖREGKORI KÖLTÉSZETÉRŐL*

UTASI CSABA

Nincs még egy költőnk, akinek munkássága oly nagy távolságokat ívelne át, mint a Gál Lászlóé. Lírájában, megannyi megtorpanás és újrakezdés után, egészen az öregkori verseknek addig a sorozatáig jutott el, amelyben a lélek már csaknem szenvtelenül rögzíti az elmúlás megmásíthatatlan tényét. S ez a hosszú pálya, az időközben lezajlott, meghatározó erejű társadalmi történések, a háborúk és forradalmak ellenére, meglepő módon egységes alapképletet kínál. Korszokolhatjuk ugyan, kijelölhetjük főbb szakaszait és állomásait, de nem annyira a költői ízlés és tájékozódás változásai alapján, hanem inkább a külvilági eseményekhez igazodva. E líra hol erősebb, hol gyengébb intenzitással visszatérő motívumainak mindegyike archimedesi pont ugyanis, amely nem csupán az időben hozzánk közelebb álló fejlemények és jelenségek között segít eligazodni, hanem egyúttal az egész opusra is fényt vet. Éppen ezért fölmerül a kérdés, érdemes-e, szabad-e Gál László lírájának kései vonulatait külön vizsgálat tárgyává tenni. Érdemes-e kiemelni az életműből az úgyszólván egyetlen témára variáló s poétikailag nem is mindig meggyőző posztumusz verseket, különösen ma, amikor nem a tíz éve halott emberre, hanem a változatlanul élő költőre óhajtunk emlékezni? A válasz, megítélésem szerint, csakis igenlő lehet, hiszen élete utolsó periódusában Gál László olyan felismeréseket is papírra vetett, amelyek megkönnyítik többé-kevésbé állandó lírai magatartásának értelmezését.

A kései Gál-verseknek csaknem mindegyike a megfáradtság, a lemondás és a dezillúzió élményköréből sarjadt. A lírai én újra meg újra emlékek, vigaszt ígérő korai élmények felé indul, de csak fölismerhetetlen és azonosíthatatlan törmelékekre bukkan, újra meg újra a jövőt fürkészi, de semmit sem lát. Az elvesztett, már az elme által sem újraalkotható múlt és az ugyancsak elvesztett jövő tudata természet-

* Elhangzott 1985. szeptember 20-án Kishegyesen, a Csépe Imre emléknap keretében megtartott díszülésen.

szerűleg felfokozza ezekben a versekben az idő harmadik dimenziójának, a jelennek a szerepét. A jelen megmaradt keskeny sávján vagy inkább szigetén halmozódnak föl a lélek szokatlanul erős, mert feloldhatatlan nyugtalanságának impulzusai, melyekről mindenekelőtt a költeményeket valósággal behálózó ellentétek tanúskodnak.

Az ellentétezés, persze, korántsem új jelenség Gál László lírájában. Ki ne emlékeznék azokra a korábbi, még belső egyensúlyra valló verseire, amelyekben tételek és ellentételek tűzijátékával varázsolta elő a világban lejátszódó embertelen események groteszk, sőt abszurd látványát, vagy azokra a befelé forduló, önnön intim kételyeire választ kereső költeményeire, melyekben már-már mindent kockáztatva, a reménytelenség poklának mélyére száll alá, hogy aztán a zárósorokban visszajára fordítsa az elmondottakat, s a *mégis*, a *csak azért is* jegyében a hitetlen hit megtartó pozíciójára küzdje magát. Ez utóbbi szerkezeti alapképletet elvéve kései lírájában is alkalmazza ugyan, de már kevesebb sikerrel. Példaként az *Anyókához* című versét hozzuk fel, melynek első három strófájában tűnődő, elégikus hangon könnyezi meg azt, hogy „nem hullt jó langyos esőcske / hetven éve már”. Az utolsó versszakban, a képletnek megfelelően, ellenpontozza a már közölteket, mondván: „ne bánd anyóka én hiszek a csöndes esőben / hiszek a langyos nyári záporokban / hiszem még zöld lesz a fűtakaró fölöttünk / és boldog napsugarak csókolóznak a kövön / mert lesz még nyár anyóka”. Nyilvánvaló, hogy ez a költemény nem csupán kisebb feszültsége, nyelv eszközeinek lazasága folytán marad el a hasonló szerkezeti megoldást követő korábbiaktól, hanem elsősorban azért, mert a megnyugvás lehetőségét sugallva, gyökeresen elüt a kései versek komor, *kétszeresen tragikus* sorozatától.

A kései versek zömében az ellentétezés ugyanis már másfelé mutat. Tiszta, erős kontúrú igenlések tűnnek fel itt, amelyekre nyomban ellentétes előjelű, még az egerút lehetőségét is kizáró, sötét szóegyüttesek válaszolnak, s az ekképpen megteremtődő éles kontrasztosság rendszerint a közelítő tél élményét domborítja ki. Míg a hitetlen hit költője a tételek és ellentételek összeütközése nyomán keletkező harmadik jelentéssíkon még életességét tudta demonstrálni az ironia és az önironia sziporkáival, addig a kései versekben, ugyanezen a jelentéssíkon, már minden a nemlét felé tendál. Nem véletlen hát, hogy e jelenséggel párhuzamosan Gál László lírájában megnövekedett azoknak a költeményeknek a száma, amelyekben, mintegy súlyt képezve, a struktúra egésze a végpont felé zuhan, anélkül hogy az ismerős *mégis* akár egy pillanatra fölsejlenék.

csapkod a villám a házunk körül
és mennydörög és zuhog a zápor
ó te boldognak álmodott nyár

te öröknek álmódott napsütés
te halhatatlan halott ifjúság

elég volt a forradalomból —

zárja például *Hogy ember* című versét eszmélkedésének mélypontján. Hiszen nem valamely általános forradalomeszménytől fordul el itt Gál László, hanem magától az értelmes élettől. Ha szem előtt tartjuk, hogy a hatvanas évek végén még azt vallotta, a forradalom „dal amelyet tovább énekelnek / hang mely nem hal el soha / lépés mely után lépni kell egyet”, vagy még szentenciózusabban: „a forradalom a meg nem állás”, akkor aligha lehet kétséges, hogy az idézett vers konklúziójában a végérvényes lehatárolódás jelzetét kell látnunk.

Az efféle megnyilatkozások alapján azonban kár lenne azzal a gondolattal kacérkodni, hogy lám, a bölcs, az élettől elszakadóban levő s épp ezért már a maradéktalan őszinteség luxusát is vállalni tudó Gál László végül rádöbrent, hogy rosszul választott, zsákutcába torkolló eszmékre építette életét és művét egyaránt. Erről szó sincs. Még az *Utolsó füzet* legvégén, a definitív elhallgatás pillanata előtt is így összegez egy töredékben: „tudom tévedtem az út hibátlan / akarja fejem nem bírja lábam / de az út hibátlan”. Nyilvánvaló tehát, hogy a nemlét felé zuhanó versek mély, csaknem parttalan pesszimizmusát nem az objektíve adott eszmékben való csalódása táplálta, hanem az a nehezen ellensúlyozható, Gál László számára pedig éppenséggel áthidalhatatlan kontroverzia, amely a mindenségáhitatú lélek és a határok közé szorított, pusztulását el nem kerülhető test között feszül. Létünk végpontja felé közeledve ez a kontroverzia természetesen gyorsuló ütemben növekszik. A test egyre több apró jellel figyelmeztet a maga vége felé, ezeket a csúfolódó jeleket azonban a lélek, ha még mindig szomjazó és be nem telt, kényszerítő erejű kihívásnak fogja fel. S pontosan erről van szó Gál László esetében is. Szembefordult, ár ellen úszott, de mivel ő maga tudta legjobban, hogy a felülkerekedésre nincs reális esélye, lélektanilag nagyon is érthető módon a teljes sötétséget, a nemlétet kezdte szölongatni, abban a metafizikai reményben, hogy ily módon talán semlegesítheti a megnevezetek hatalmát. Ha tehát a végső számadás verseiben már-már szenttelen hangon summázza tapasztalatait, ismételten a nullapontnál állapodva meg, akkor ebben korántsem valamiféle takargatni való öregkori fegyverletétel tüneteit kell látnunk, ellenkezőleg, a minden valós támpont nélkül maradt lélek tiltakozó fájdalomának egyedül lehetséges lenyomatait. Ha kapitulációról lenne szó, ezek a versek sohasem születtek volna meg.

Innen szemlélődve azt is mondhatnánk akár, hogy Gál László öregkori líráját egyfajta *biológiai tragikum* határozza meg és hatja át. Nem vitás, hogy a *Sziklaéveket* már ez is messze kiemelné költészetünk

átlagából, hiszen a búcsúzkodás hasonló lírai gesztusai ismeretlenek a jugoszláviai magyar irodalomban. A kései Gál-versekben azonban a biológiai tragikumot egy másfajta tragikum is színezi, amelyet az egyszerűség kedvéért az *álmok tragikumának* neveznénk. Ahhoz, hogy ennek mibenlétét, lényegét legalább nagy vonalakban érzékeltetni tudjuk, egy kis kitérőre van szükség.

Közismert, hogy Gál László költészetének egyik legfrekvenciáltabb fogalma a hit. Már a harmincas évek elején írt verseiben feltűnik, az évtized során a paradoxális hitetlen hit alakját ölti, a felszabadulást követő néhány évben állandó hőfokon tartott, kételyeket nem ismerő vörös ragyogásban él tovább, hogy aztán a hatvanas évekbeli „nem hinni szörnyű hit” periódusán át költőnk végül a „hit a lényeg / nem az igazság” meghökkentő téziséig jusson el. Nem túlzás azt állítani, hogy az életműben örökös küzdelem folyik a biztos hitért, ami eleve a költő habitusának kivételességét, rendhagyó voltát emeli ki. Hit nélkül élni, főleg alkotni — igen nehéz, ez aligha szorul bizonyításra. Míg azonban más lírikusok a nagy illúzióvesztések után is meg tudják őrizni a remény elvét, s a hit nem válik alapvető gondjukká, addig Gál László dúltan, „verődve földön és égbolton”, mindegyre hitért kiált verseiben, s egy rövid intermezzo kivételével sohasem jut el az olyannyira áhított harmóniáig. A jelenség okát, mint másutt már fejtegettük, egy lelki alkati sajátságban, a hitre való felfokozott hajlandóságban kell keresni. Gál László ugyanis azok közé az emberek közé tartozott, akik csakis akkor érzik és tudják magukat viszonylagos biztonságban, ha a létből elkeríthetnek legalább egy parányi pontot, amelyre építeni lehet, amely tehát az „egyetemes” értelmetlenségben az egyén életének értelmét megadja. Más szóval, Gál László már korai költői megnyilatkozásaiban olyan hit után sóvárgott, amelynek alapja akár irracionális is lehet, de irracionálisában is „racionális” fogódzót, talpalatnyi földet jelent, ahol ha megkapaszkodik, nem fenyegetik többé az önámítás rémei.

Mondd, hát velünk vagy, felelj, felelj . . .

Úgy szeretnék csak egy gyertyányi világot.

Aztán . . . hát bálnám is én ezt a csúf világot,

ha megint imádkozni tudnék este —

vallja meg *Vers* című költeményében gyermekkora dilemmáktól mentes hitbéli bizonyosságát áhítva vissza. Ebben a két háború közötti költeményben, persze, nem az a fontos, hogy a számára immár halott istent faggatja benne, hanem éppen a kinagyított gyertyányi világ, az abszolút érvényű pont, amely nélkül költőnk a szó szoros értelmében rétova, talajtalan ember.

A hitre való felfokozott hajlandóság kialakulását természetesen több külső tényező siettette és segítette elő. Amikor Gál László az öneszmélés első nagy szenciációját éli át, s mint annyi naiv gyerek, titkon a világ megváltásának gondolatával játszik, javában dörögnek az ágyúk, megállás nélkül üzemel az első világháború képzeletet felülmúló mézarszéke. Ilyen körülmények között költőnkben a múlt század természettudományi felfedezései, történetfilozófiai elméletei és Nietzsche Zarathustrájának akaratos kiáltásai nélkül is ledől volna a transzcendens teremtmény megingott szobra. A magára maradt, ám az iszonyattal megbékélni nem tudó ifjú ekkor az anyagi világban lel föl újabb abszolutizálható hitalapot, az emberben, ki nemcsak hogy tartósan rendet teremt majd a világ megbomlott, értelemellenes erővonalai között, hanem a történelmi fejlődés szükségszerűségét fölismerve, biztos távlatot nyit mindazon nyomorúságok leküzdésére, melyektől évezredek óta hasztalan próbál szabadulni. És Gál Lászlónak nincs is nehéz dolga, csak oda kell állnia azok közé a rajongók közé, akik a közeli világforradalom lázasultságában élnek. Miután azonban a világforradalom elmarad, s a kitört forradalmak nagy részét is letöri a terror, Gál Lászlón, nemrég hitének nagyságrendjéhez mérhetően, kétségbeesés lesz úrrá. A gonoszság olyan törvényeit tétélezi, amelyek mindig működtek és működni fognak, s ráadásul erősebbek, mint az ember. Erről a vakvágányról csak nagyon lassan tud majd a hitetlen hit felé letérni, melynek meghirdetése egyfelől azt sejteti, hogy a vereséget már időlegesen fogja fel, újra ár ellen úszik, másfelől pedig azt, hogy lefojtott hite csak alkalmas időpontra vár, midőn majd újra magas lánggal fölloboghat. S ez az időpont a háború végén el is következik. Verseiben villamosítási számadatok cikáznak, traktorok dübörögnek fel, s „száz-élű ekénket” abban a feltétlen meggyőződésben veti munkába, hogy az ígéret földjét elérjük, talán már holnap.

Elképzelhetni, mi minden játszódott le Gál Lászlóban, amikor másodszor abszolutizálódott hite másodszor is kezdett fölfeslni, miközben a költői álmok és a valóság között mindjobban növekedett a távolság. Nem mutatkozott más lehetőség, óhatatlanul felül kellett vizsgálnia mind hite tárgyát, mind magát a hitét. Minthogy az utat, láthattuk, úgyszólván utolsó pillanatáig hibátlanak vélte, elkeseredésének egész lavináját magára zúdította. Hol csapongón, hol tűnődve, akárha kísérettel hadakozna, mérlegelni kezdte, mikor és mennyiben véthetett, hogy föltétlen hite ismét a tények áldozatává lett. Nem hittem eléggé, itt a baj, szögezte le egyik pillanatban, ám a másikban már túl erős hitéért szégyenkezett, anélkül hogy önmardosó töprengését nyugvópontig vihetné volna. Csak *Almomban én már* című kései, 1974-ben írt versében tudta megnevezni részben a jelenség okát:

én hiszek abban hogy egy lépést előre
de ez a lépés nekem oly kevés
én hiszek abban hogy jobbak leszünk
de ez a leszünk nekem oly kevés
az óriások csizmáját álmodtam

én hiszek abban hogy a cél már itt van
de én másik célról álmodoztam
én hiszek abban hogy itt a hegyorom
csak ez a hegy ez nekem alacsony
álomban én már felhők között jártam

E néhány sor egészen pontosan rögzíti azt az alapvető tényt, melyet már Gál László életében sem kerülhettünk meg. Jelesül azt, hogy az újjáépítés tavaszlázában költőnk érzelmi síkon egészen a vágyottig rohant előre, erre a tempóra azonban a realitásokkal szembesülő és azokkal újra meg újra megküzdő társadalmunk nem volt és nem is lehetett képes. Gál László rohant előre, de közben nem nézett se oldalra, se hátra, s utópisztikus képzeit sem mérte össze a valóság pillanatnyi lehetőségeivel, minek következtében rá kellett ébrednie, hogy üres térségeken bolyong — és újra egyedül. Így történt, nem vitás, ez azonban még mindig nem magyarázza meg kellőképpen, hogy mi is lappang Gál László állhatatos, helyenként csaknem modoros hitert való tusakodása mögött. Naivitás, balga remények, szent együgyűség? Aligha.

Van József Attilának egy ritkán idézett töredékes tanulmánya, amelyben egyebek között a történelem és a dialektika viszonylatáról is eszmélkedik, megállapítva: A tézis—antitézis—szintézis formuláját „sokan már úgy használják, mint a nyárspolgár a házipapucsát. A dialektika a tézis—antitézis—szintézis formula szerint a világfolyamat benső kényszerelve. Én a világfolyamatban ilyen elvi kényszeret nem látok, de nem is láthatok, ha nem akarom a világfolyamatot benső lélekkel fölruházni.” József Attilának ez a gondolata Gál László hit-problémáinak a gyökereig világít le. Mert a hitét abszolutizáló, illetve az abszolút hitet ismételten elvesztő, ám róla lemondani nem tudó Gál László valójában évtizedeken át a József Attila emlegette kényszer-elve próbált építeni. A világ, miután fejlődésének benső kényszer-elvét az ember a palackból kiszabadította és megismerte, gyorsulón a megváltás felé halad, s e folyamatot a „teremtés koronájának” tévelygései, abszurd cselekedetei legfeljebb ha lassíthatják, meggátolni azonban nem tudják — tételezte föl sokáig Gál László. Élete utolsó szakaszában azonban rádőbbsent, hogy nincs benső kényszer-elv, nincs benső lélek, csak a világ, melyről a költői szó leperereg. „Nincsen csúcs mert az lenne a vég”, szögezi le most már, másutt azon tűnődik el, hogy „messze van még a messze”, s „ha odaérünk más lesz nem az”, ismét másutt pedig

kimondja: „minden másképpen van még a másképpen is”, hiszen „most már tudom a világ nem kerek”. A szükségszerűség és törvényszerűség tartóoszlopa tehát ledőlt, a költői álmok tragikumuk beteljesedtek, s Gál László lírájában feltűnt a létbe dobott, menthetetlenül magára maradt ember alakja:

tulajdonképpen mind bolondok
 az igazak az igaztalanok
 s ha van még maradt még igaz szavunk
 emberek vagyunk

csak emberek és ez oly kevés

(*Csak emberek*)

A kettős tragikum szorításában az idős Gál László elméje csakis akkor pihenhetett volna meg, ha bizonyosságra válthatja a *Sziszüphosz mítoszát* író Camus feltevését, mely szerint „Ha az ember meggyőződhetne róla, hogy a világegyetem is szeret és szenved, megnyugodna.” Minthogy erre egyáltalán nem volt mód, költőnk nem tehetett mást, mint mindenek ellenére mégis írt, mégis alkotott, tehát egy mély, racionális tényezőkkel már meg sem magyarázható etikai kötelességnek tett eleget, végsőkig való helytállásának maradandó lírai példáit hagyományozva ránk.